

00 AUG 2010

ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՇԱԲԱԹ, 12 ՀՈԿՏ. 1913

ԹԻԻ 32-33

ՄԵԾ ՅՈՒԲԵԼԵԱՆԸ

413 - 1513 - 1913

ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԸ

ԳՐԻ ԳԻՒՑԻՆ ԵՒ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԱԶԳԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՎՐԱՅ

Կանխե՞նք բսելու թէ մեր այս յօդուածը ներդրեալն մը պիտի ըլլայ աւելի, քան պարտու կամ քննադատութիւն, որովհետեւ Մեսրոպեան Գրի գլխաւին ու Հայ գրականութեան մեր մէջ թողած ազդեցութիւնը ո՛չ թէ ժխտական կամ բացասական կողմերով կը ներկայանայ, այլ բացարձակապէս գրական ու շինող, կազդուրիչ ու ստեղծագործող: Անտարակոյս երեւոյթներ կան որոնց հետքերը կամ թողած ազդեցութիւնները վատ են ու մշտնապարհ, երեւոյթներ ալ կան, որոնք

սահմանուած են կարծես միմիայն բարիք սիրելու իրենց շուրջը:

Հայ Գրի Գիւտը, սպագրութեան մուտքը Հայոց մէջ և Հայ Գրականութիւնը, իրենց ազդեցութեամբ կը պատկանին երեւոյթներու այդ երկրորդ դասակարգին: Ոչինչ ունին ժխտական, անոնց ուղին, անոնց գծած հետքը լուսաւոր է և փողփողուն:

Երբ այսպէս կը գրենք, այսպէս կը մտածենք ու կը զգանք, կոյր ու անդիտակից բնազդը և զգացումը չեն որ կը խօսին մեր մէջ: Եւ մենք, այս յօդուածին մէջ, չենք փափարիր միայն զգացումներէ ներչնչուած խօսիլ, այլ կ'ուզենք օգնութեան կանչել մեր դատունն ու տրամաբանութիւնը, քննել պատմութիւնը բաւական լուրջ ու սուս կերպով, և մեր կըրակացութիւնը ինքել:

Անա՛ այն փաստերը, որոնք կը կշռա-
դատեն Հայ Գրի Գիւտին ու Հայ Գրական-
նութեան կատարած դերը մեր կեանքին
մէջ. —

Արշակունի Հայ վերջին թաղաւորնե-
րու շրջանին՝ Հայր ունէր լեզու մը, որ
Արարատեան գաւառին ու արքունիքին
մէջ հասեր էր բարձր զարգացումի մը,
բայց որ Հայաստանի զանազան կողմերը
պլլացած, փոխած էր իր բնատոնմիկ նկա-
րագիրը, խորթացած, օտարացած էր:
Արշակունեաց իշխանութեան հետ Այրա-
րատեան բարբառն ալ սահմանուած էր
կործանելու, փճանայու: Արդէն Հայ քա-
ղաքական կեանքին բերած փոփոխու-
թիւնները և արտաքին ուժեղ ազդեցու-
թիւնները ներգործեցին եւ Հայ լեզ-
ուին վրայ: Հայուն բարբառը շատ բան
փոխ առեր էր Պարսիկ, Պարթև և լեզուէն,
ա՛յնքան ազդուեր էր այդ հզօր ներգոր-
ծիչ ուժէն, ինչպէս և շրջակայ ուրիշ իշ-
խանութիւններէն, որ իր հայրենի նկա-
րագիրը սկսեր էր խաթարուիլ: Լեզուա-
բանական հետազօտութիւնները ցոյց կու-
տան թէ ոսկեդարեան լեզուի մէջ իսկ
այնքան մեծ տեղ մը կը բռնեն Պարսկա-
կան փոխառութիւններն ու ազդեցու-
թիւնը, որ կասկած կը ներշնչեն Հայ լեզ-
ուի ինքնուրոյն, սեփական յատկութիւն-
ներուն արժէքին վրայ: Հայ լեզուն ա՛յն-
քան բազմաթիւ իրանական տարրեր կը
պարունակէ իր մէջ, որ շատ մը գիտուն-
ներ կամ լեզուաբաններ իրանական լեզու
մը նկատած են Հայերէնը: Հիւսիսային
երկար, մանրակրկիտ ու աշտուրջ խու-
ղարկութիւնները միայն կրցան ապացու-
ցանել թէ Հայերէնը իրանական լեզուա-
խումբին չի պատկանիր, այլ կը կազմէ
ուրոյն լեզուախումբ մը հնդեւրոպական
լեզուներուն մէջ:

Ինչ պիտի ըլլար Հայերէնի վիճակը
Արշակունեաց անկումէն ետքը, առանց
Հայ Գրին: Քաղաքական կեանքի անկումը
առաջ պիտի բերէր նաև Հայ լեզուի օտա-
րացումը կամ փճացումը: Հայերէնը կա՛մ
պիտի կորսնցնէր իր հարուստ բնիկ նկա-
րագիրը, կա՛մ պիտի ձուլուէր աւելի ու-

ժեղ լեզուներու և Գրականութեանց մէջ:

Գրի գիւտը փրկեց Հայ լեզուն: Հայ
գրչութիւնը, Հայ Գրականութեան առա-
ջին արտադրութիւնները, թարգմանական
ու ինքնագիր, գեղեցիկ գանձարանն ու
պահպանիչն եղան Հայ լեզուի ինքնայա-
տուկ գանձերուն: Գրչագիր օրինակներ
բազմացան ու պահպանուեցան Հայ վան-
քերուն ու մենաստաններուն մէջ, ուր
ծաղկեցաւ գրչութեան արուեստը, ուր
ապաստանարան գտաւ Հայ ոսկեղինիկ լե-
զուն:

Երբ Հայը կորսնցուց իր քաղաքական
անկախ կեանքը, երբ մեռաւ, փճացաւ
անոր կենդանի լեզուն, և անոր յաջորդե-
ցին խորթ, օտարացած սամկօրէնը կամ
օտարաձայն լեզուներ, եղան Վանքեր,
Գաղթականքեր ու ճգնարաններ, ուր աշ-
խատեցան վերապրեցնել Հայ լեզուն: Եր-
նորայիի արծաթի դարը այդ շրջաններէն
մէկը կը կազմէ:

Եթէ Գրի Գիւտը պահպանեց Հայ լե-
զուն, եթէ Հայ գրականութիւնը գուր-
գուրաց անոր վրայ և կտակեց զայն յա-
ջորդ սերունդներուն, Հայ Տպագրութիւ-
նը ժողովրդականացուց զայն և ծնունդ
տուաւ արդէ Հայ գրական լեզուին: Այս
մեծ գործը կատարողները եղան ամենէն
աւելի Մխիթարեան Միաբանութիւնը և
1860ական թուականներու Հայ բարեկո-
րոգչական երիտասարդութիւնը:

Անտարակոյս Գրի Գիւտին և Հայ գրա-
կանութեան կատարած դերը միայն Հայ
լեզուի մասին չէ եղած ու սահմանափակ-
ուած: Չափազանց միակողմանի պիտի ըլ-
լայինք այդպէս խորհելով:

ԱՄԵՐՈՍՊԵՆՈՒ ԳՐԻ ԳԻՒՏԷՆ ՏԻՂԸ ԴԱՐ
ՄԸ ԱՌԱՋ ՀԱՅՐ ՆՈՐ ԿՐԾՈՒ ՄԸ ԸՆԴՂՂՐԿԵՐ ԷՐ
ԻՐԵԼ ԱԿՏԱԿԱՆ ԿՐԾՈՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵՒԹԻՒՆԸ:
Ա. Մանակի և Վառչապուհի ժամանակ
կային արդէն Հայ եկեղեցիներ ու եկեղե-
ցականներ, կային պաշտամունք ու ծէս.
բայց այդ բոլորը ոչ մէկ տոնմային բնա-
ւորութիւն կը կրէին: Ասորերէնն ու Յու-
նարէնը արքայ լեզուներն էին Հայ եկե-
ղեցիներուն մէջ: Ասորի և Յոյն երգերն
ու շարականները, աղօթքներն ու քա-

բողոքները կը կարողացուէին հոն . Ս . Գիրքը Հայ լեզուով չէր խօսեր մեր ցեղին : Վիշտ մը , ցաւ մըն էր աւ , որ ծնունդ տուաւ Գրի Գիւտի գաղափարին՝ Ս . Մեսրոպի մտքին մէջ :

Հայ Եկեղեցին յունական և ասորական էր իր բոլոր կազմովն ու նկարագրովը : Հայ Գիրն ու Գրականութիւնը Հայստանցիկ զայն : Հայ Եկեղեցին կազմակերպուեցաւ մեծ Թարգմանիչներու անխոնջ ջանքերով : Կրօնը , Քրիստոնէութիւնը , որ իր առարական և յունական տարազով կրնար Հայ ազգային կեանքի քայքայման ազդակներէն մին ըլլալ , դարձաւ այնուհետեւ ինքնապահպանութեան մեծադոյն լծակը , Հայ Ազգի գոյութեան ու տեւականութեան մեծագոյն պահպանակը :

Հայուն գոյութիւնը , և իրմէ գերազանց ցեղերու հետ ձուլումի վտանգին չէզոքացումը սպահովուած էր այլեւս :

Հայ լեզուի պահպանումին , Հայ Եկեղեցւոյ հայացման և Հայ Ազգի ինքնապահպանութեան գործին մէջ Գրի Գիւտին ու Հայ Գրականութեան կատարած դերը կողմակի , պահպանողական բնոյթ մը ունի : Կայ նաև ուղղակի ազդեցութիւն մը , զոր գործած են անոնք Հայ կեանքին մէջ : Հայ Գիրք և Գրականութիւնը ո՛չ միայն պատճառ եղած են որ Հայ լեզուն ու ցեղի պահպանութիւն , Հայ Եկեղեցին հայանայ , այլ և և ուղղակի աստարած են Հայ մտաւորական կեանքի զարգացման , ազգութեան գաղափարի ուժեղացման , արուեստներու և ճաշակի ազնուացման ելին :

Մովսէս Խորենացի , Հայոց Պատմութեան ամենէն հին ներկայացուցիչն ու Քերթողահայրը , կամ անոր անուետով ծանօթ մեծ մատենագիրը , իր պատմագրութեան սկիզբը սրտի կակիծով կը գրէ Հայ նախնեաց «Անիմաստասէր բարբերու» մասին : Մեր մատենագրութեան մէջ փաստեր ու վկայութիւններ չեն պակսիր այս ցաւալի սրարգան հաստատելու համար : Չենք ունեցեր մենք Սոկրատներ , Պլատոններ , Հերոդոտներ , Տակիտոսներ , Կիկերոսներ , չենք ունեցեր Մեկենասներ , Պլուտարքասներ՝ Մեսրոպեան Գիրէն առաջ :

Մեր մէջ հանձարը չէր որ կը պակսէր անշուշտ Չենք ունեցեր , որովհետև մեր մէջ ո՛չ Գիրն ու Գրականութիւնն են ստեղծուեր ու ծաղկեր , և ոչ մեր ժողովուրդին մտաւոր մակարդակն է բարձրացեր : Ե . դարէն առաջ մենք մնայցեր էինք յեւթին աստիճանի վրայ . մտաւոր կեանքը չէր խօսեր մեր հոգիներուն :

Հայ Գրի Գիւտը եկաւ ցնցելու Հայուն բնդարմացած միտքը , շնչելու անոր մէջ բարձր ու գաղափարական ոգին : Մտաւոր կեանքը սկսաւ ծնունդ առնել , բնծիւղիլ ու բարդաւածիլ . Հայ միտքը թռիչք առաւ , սկսաւ սլացումի ազատ ասպարէզ գտնել : Մութ , խաւար ու անձուկ բանտին մէջ շղթայուած արծիւն էր ան , բեկեալ թեւերով , որ ազալ լոյս և օդ սկսաւ շնչել ու բարձրանալ , սաւառնիլ : Սաղմնային վիճակն ունէր առաջ , սկսաւ նոր կեանք հագնիլ :

Այլեւս հորիզոնը լայն էր և ոչ թէ սահմանափակ : Գիտութեան , մտքի ամէն ճիւղերն ու զբաղումները սկսան հետզհետէ մատչելի դառնալ Հայուն : Հայր բերաւ իր մտքի աշխատանքը համաշխարհային գործունէութեան մէջ . Հայր ունեցաւ իր հանձարներն ու տաղանդները , որոնք մարդկութեան սեփականութիւնն են արդէն :

Հայ մաքի ծնունդը նկատողութեան արժանի դարձաւ , Հայ ճաշակը սկսաւ հետզհետէ աւելի նրբանալ , Հայ արուեստները սկսան ներկայացնել օւրոյն , սեփական կնիք : Հայ ճարտարապետութիւնը , Հայ գեղարուեստները , իրենց այժմեան վիճակին մէջ իսկ , ցոյց կուտան զարգացման աստիճան մը , որ իր տեղն ունի մարդկային բնդհանուր ամբողջութեան մէջ :

Գրի Գիւտին , Հայ Գրականութեան , Տղապրութեան , դպրոցներուն ու մտաւորական հաստատութիւններուն գեղեցիկ արդիւնքն են ասոնք :

Այս ամենէն զատ ու ասոնց հետ կայ նաև ուրիշ պաշտելի արդիւնք մը , զոր առաւելապէս կը պարտինք Հայ Գրականութեան :

Մեր մէջ ազգային ոգին, ազգութեան գաղափարը ոչ միայն տկար ու տարտամ եղած է ՚ին ատեն, այլ և գոյութիւն իսկ չէ ունեցած: Հայը ազգ չէր եղած ՚ին ու մութ շրջաններուն: Յեղ մը, սոճմ մը, համայնք մը, բայց ո՛չ երբեք Ազգ մը: Մեր թագաւորները ազգային թագաւորներ եղած չեն, բաւին ճշգրիտ իմաստովը մեր նախարարութիւնները ազգային միութեան մը տարրերը կազմած չեն երբէք: Անիշխանութիւնը տիրող եղած է հոն: Մինչև Գրի Գիւտը Հայեր կային, Հայ ժողովուրդ ու նախարարութիւններ կային, բայց Հայ Ազգ չկար, ազգութեան գաղափարը արնատացած չէր:

Այս տխուր իրականութիւնը փոխուեցան ամենէն առաջ Հայ Գրականութեամբ:

Երկու գիրքեր ունինք մենք. երկուքն ալ Հայուն սրտին մօտիկ, անոր պաշտամունքի առարկայ: Այդ գիրքերու անուններն իսկ կը թրթռայնեն Հայերու սրտին լարերը: Անոնց ազդեցութիւնն և հմայքը չատ աւելի բարձր էր առաջ քան հիմակ: Ամբողջ սերունդներ ոգեւորուած են անոնցմով, ամբողջ սերունդներ ներշնչուած են այդ երկու ոսկեղինիկ մատեաններէն:

Այդ մատեաններն են Խորենացիի ու Եղիշեկի:

Խորենացիի ու Եղիշեկի այն երկու գրքերը եղան մեր մէջ, որոնք ազգային գաղափարի հիմը դրին, ազգային ոգին ներշնչեցին. մէկը անցեալ փառքերու եւ իտէպնեքու իբրև պատմիչ, նոյն իսկ իր հէքեաթային պատմութիւններով, միւսը իբր կատարեալ գիւցազներգակ, հերոսական՝ գաղափարական պայքարի բեղուն նկարագրութեամբ, Հայութիւնը կերտեցին, Հայ նկարագրերը շինեցին՝ իր բոլոր բարձր ու վսեմ իտէպնեքուով:

Խորենացիի ու Եղիշեկի ցանած սերմերն եղան որ դարերու ընթացքին մէջ սկսան ծլիլ, ծաղկիլ ու պտղաբերիլ. երկարամեայ յարափոփոխ իրադարձութիւններէ ետքը, այսօր վերջապէս կը տեսնենք անոնց ամբողջական փթթումը, արդիւնքը:

Այսօր իսկ Հայ Գրերու Գիւտին, Հայ Գրականութեան Յոբելեանը կ'ըլլայ պատ-

ճառ որ Հայ ժողովուրդը իբրև ԱԶԳ հաւաքական միութիւնով մը երեւան կուգայ տօնելու իր համազգային տօնը: Կրօնական կամ դաւանական հատուածները կը զգան իրենց մէջ ընդհանուր միութեան կապ մը, որ գիրենք կը լծորդէ իբրև մէկ Ազգ, և այդ կապը ո՛չ Հայ լեզուն է, ո՛չ քաղաքական կեանքն ու ըմբռնումները, և ո՛չ ալ կրօնական կամ դաւանական հանգումները, այլ Հայ Գրականութիւնը:

Յարգա՛նք անոր բազմաթիւ մշակներուն:

ԳԵՈՐԳ ՄԵՍՐՈՊ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՈՒ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ի

ՀԱՅՈՑ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

Հայ տառերու գիւտին 1500ամեակը և Հայ տպագրութեան չորեքդարեան Յոբելեանը, մեծ հանգրուան մըն են այն տաժանելի ընթացքին մէջ, զոր Հայ միտքը ունեցած է տասնևհինգ երկար դարերու շրջանին:

Հայ ցեղին իմացական գործունէութեան մէջ՝ որ մեր քաղաքակրթական զարգացման ամբողջ պատմութիւնը կը կազմէ, Հայ Եկեղեցին ու Եկեղեցականութիւնը ունեցած են ամենանշանաւոր դեր մը, զոր Յոբելեանի հանդիսաւորութեանց պահուն շեշտել կ'արժէ:

Հայ Եկեղեցին՝ Հայ ցեղին հազար հինգ հարիւր տարուան իմացական կեանքին մէջ կատարած է չատ կարեւոր դեր մը, հովանին ու պահապանը հանդիսանալով Հայ մտաւոր կեանքին ու գործունէութեան:

Քրիստոնէութիւնը Հայաստանի մէջ՝ ինչպէս ամէն ուրեք՝ իր տարածման առաջին տարիներուն տեսակ մը տպազգայնացման հոսանք առաջ բերու:

Ընդհանուր և Տիեզերական Եկեղեցւոյ մը գաղափարը, որ նախնական դարերու բովանդակ Քրիստոնեայ աշխարհին նախասիրած գաղափարն էր, խանդավառ հաւատացեալներու սրտէն կը ջնջէր ազ-